

Araştırma Makalesi / Research Paper

BİR DİL ÜÇ ALFABE: 20. YÜZYILIN BAŞINDAN GÜNÜMÜZE UYGUR TÜRKLERİNİN KULLANDIĞI ALFABELER

Reyila KAŞGARLI*

Öz

20. yüzyılda Türkistan coğrafyasında alfabe; siyasal otorite tarafından yön verilmiş, modernleşme ve ilerleme söylemleriyle sunulmuş, değiştirilmiş ancak kültürel asimilasyon sisteminin önemli bir aracı olarak kullanılmış bir olgudur. Batı Türkistan’da varlığını sürdüren ve hatırı sayılır nüfusa sahip olan Uygur Türkleri, SSCB’nin istila ettiği Türk halklarına uyguladığı alfabe politikası ve sonuçları bağlamında, genel olarak diğer Türk kökenli soydaşlarıyla aynı kaderi paylaşmışlardır. Doğu Türkistan’daki Uygur Türkleri ise bağlı bulunduğu ülke olan Çin’in siyasi ve sosyal koşulları çerçevesinde alfabe kullanmıştır.

20. yüzyılda Uygur Türkleri Uygur-Arap, Uygur-Kiril ve Uygur-Latin alfabesi kullanmıştır. Uygur Türklerinin Çağdaş Uygur Türkçesi için, aynı zaman diliminde farklı alfabeler kullanmasında ve sıklıkla alfabe değiştirmesinde, Uygur Türklerini idare eden devletlerin izlediği politikalar etkili olmuştur. Günümüzde Doğu Türkistan’daki Uygur Türkleri Uygur-Arap alfabesinin yanı sıra gayriresmî olarak Uygur-Latin alfabesini de kullanmaktadır. Batı Türkistan’daki Uygur Türkleri, Uygur-Kiril alfabesi ile beraber gayriresmî olarak Uygur-Arap alfabesi kullanmaktadır. Türkiye başta olmak üzere Müslüman coğrafyasında ve Batı’da yaşayan Uygur Türklerinin ise yaygın olarak Uygur-Arap alfabesi kullanırken Uygur-Latin alfabesini de kullandığı bilinmektedir.

Geliş Tarihi/ Date Applied: 25.02.2020

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 25.09.2020

Makalenin Künyesi: Kaşgarlı, R. (2021). “Bir Dil Üç Alfabe: 20. Yüzyılın Başından Günümüze Uygur Türklerinin Kullandığı Alfabeler”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 51, 11-34.

DOI: 10.24155/tdk.2021.155

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, railekaşgarli@hotmail.com.

ORCID: 0000-0003-1905-2022

Bu çalışmanın amacı, 20. yüzyılın başından günümüze kadar olan süreçte Uyghur Türklerinin kullandığı alfabeleri nitel araştırma yöntemiyle irdeleyerek, sıklıkla alfabe değiştir(t)menin sürecini ve nedenlerini ortaya koymaktır. Ayrıca Uyghur Türklerinin günümüzde çözüm bekleyen sorunlarından biri olan alfabe meselesine dikkat çekmektir.

Anahtar sözcükler: Uyghur Türkleri, alfabe, alfabe değişimi, kültür, Doğu Türkistan.

A Language and Three Alphabets: The Alphabets Used by Uyghur Turks from 20th Century to the Present

Abstract

Alphabet in Turkestan geography in 20th century is a notion which was directed by political authority, presented and transformed with modernization and improvement ideals, yet utilized as a significant means of cultural assimilation system. In context with the invasion of USSR of the lands on which Turkic people are living and the policies imposed on there afterwards, Uyghur Turks who live in East Turkestan as a considerable population has shared generally the same fate with other Turkish kins in terms of alphabet policy. On the other hand the alphabet used by Uyghur Turks in East Turkestan depended on the political and social conditions of China, the country which they are bound to.

In the 20th century, Uyghurs used Arab, Cyrillic and Latin alphabets. The policies adopted by the States governing Uyghur people forced Uyghurs to use different alphabets and frequently change alphabets for Modern Uyghur Turkish at the same time. Currently East Turkestan Uyghurs use Latin alphabet unofficially besides Uyghur-Arab alphabet. Kazakhstan Uyghurs and Kyrgyzstan Uyghurs both use Uyghur-Arab alphabets unofficially besides Uyghur-Cyrillic alphabet. And Uyghurs in Turkey make publications using Uyghur-Arab alphabet.

Our study focuses on the alphabets that have been used by Uyghurs from the beginning of the 20th century to the present. The purpose of our study is to reveal the alphabet matter of Uyghurs since the 20th century and to examine the reasons of change of alphabet. Furthermore the study draws attention to the matter of alphabet, which is one of the unsolved problems at present. Qualitative research method has been used in the study. Secondary sources have been used for the information unavailable due to the censorship on the sources in East Turkestan.

Keywords: Uyghur Turks, alphabet, change of alphabet, culture, East Turkestan.

Giriş

Türklerin bir boyu olan Uygurlar, başlangıçtan 20. yüzyıla kadar Gök-türk, Mani, Uygur, Soğut, Nestoriyan, Tibet, Brahmi, Pasba, Arap alfabelerini kullanmıştır (Tehur vd., 2010: 256). Bu alfabeler içinde, İslamiyetle

beraber önem kazanan Arap alfabesi, uzun süreli ve yaygın kullanılan alfabe-dir. Zira iki temel yazı dili, Çağatay ve Oğuz varyantları, neredeyse 20. yüzyıla kadar bu alfabe ile yazılmıştır (Demir ve Yılmaz, 2014: 29).

20. yüzyıl, dünyada bilimin geliştiği, Türkistan coğrafyasında ise birçok konuda hasarların oluştuğu yüzyıldır. Türkistan coğrafyasında alfabe, siyasal otorite tarafından yön verilmiş, modernleşme ve ilerleme söylemleriyle sunulmuş, değiştirilmiş ancak kültürel asimilasyon sisteminin önemli bir aracı olarak kullanılmış olgudur. Batı Türkistan'da varlığını sürdüren ve hatırı sayılır nüfusa sahip olan Uygur Türkleri, SSCB'nin istila ettiği Türk halklarına uyguladığı alfabe politikası ve sonuçları bağlamında, genel olarak diğer Türk kökenli kardeşleriyle aynı kaderi paylaşmışlardır. Doğu Türkistan'daki Uygur Türkleri ise bağlı bulunduğu ülke olan Çin'in siyasi ve sosyal koşulları çerçevesinde alfabe kullanmıştır.

Uygur Türklerinin 20. yüzyılın başından günümüze kadar kullandığı alfabelerin, değişim nedenlerinin, Doğu Türkistan'daki ve Batı Türkistan'daki aydınların alfabe değişimi karşısındaki tutumlarının bir bütün hâlinde ele alınmamış olması, bu çalışmayı yapmaya kapı aralamıştır. Nitel araştırma yöntemiyle yaptığımız bu çalışmanın amacı, Uygur Türklerinin 20. yüzyıldan beri alfabe durumunu gözler önüne sermek, alfabenin değişim nedenlerini irdelemeye çalışmaktır. Ayrıca, günümüzde kendi topraklarında bütün hakları gasp edilmiş, yurt dışında ise sürgün hayatı yaşayan Uygur Türklerinin çözüm bekleyen sorunlarından biri olan alfabe meselesine dikkat çekmektir.

1. Sovyetler Birliği'nin İdaresinde Yaşayan Uygurların Kullandığı Alfabeler

Uygur Türklerinin İslamiyeti kabulünden sonra Arap yazısı, Türkistan coğrafyasında ortak yazı hüviyetini kazanmıştır. 19. yüzyılda, Türkolojinin gelişmesine bağlı olarak Arap harflerinin Türk dilinin fonetiğine uymadığı yönündeki görüşler, bir alfabe değişikliğini gündeme getirmiştir (Gündoğdu, 2014: 8). SSCB'nin kuruluşuna kadar Arap harflerini kullanmış olan Müslüman Türk topluluğun Latin alfabesine geçiş girişimi, Çarlık Rusyası'nın yıkılmasının hemen ardından başlamıştır. Gerekçe olarak Doğu ile Batı, İslam kültürü ile diğer kültürler arasındaki duvarları kaldırma isteği gösterilmiştir. Bunun yanında, Arap harflerinin kullanılmaya devam edilmesi ya da Arap harflerinde düzenleme yapılması da öneriler arasındadır (Demir ve Yılmaz, 2014: 51).

1. 1. Kısmi İslah Edilmiş Uygur-Arap Alfabesi (20. Yüzyılın Başı-1936)

1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra Batı Türkistan coğrafyasında millî cumhuriyetlerin ortaya çıkışı ve her Türk topluluğu için ayrı bir millet

adının kullanılması ve ayrı bir edebî dil oluşturulması, SSCB'nin idaresi altındaki Uygur Türkleri arasında da bir kimlik arayışını tetiklemiştir. Nitekim tarihî, sosyal ve coğrafi konumuna göre Kaşgarlı, Encanlı, Tarançı, Turpanlı olarak adlandırılan topluluk, Abdulla Rozibakiyev'in önderliğinde 1921 yılında *Uygur* olan etnik adı kullanma konusunda görüş birliğine varmıştır (Heyderup, 1993: 75-76).

1920 yılında yayın hayatına başlayan *Kembegeller Avazi* adlı gazete ile beraber gündeme gelen yazı ve imla meseleleri, 18.07.1925 tarihinde Almatı'da Uygur öğretmenler tarafından gerçekleştirilen ilk Dil ve Yazı Üzerine İlmî Araştırmalar Konferansı'na vesile olmuştur. Bu toplantıda mevcut Arap yazısı kısmi olarak ıslah edilmiş, Arapçadan ve Farsçadan alıntı kelimelerde yer alan ve Uygur Türkçesinde karşılığı olmayan bazı harfler çıkarılmıştır. Ayrıca 27 harften oluşan bu yazı sisteminde ünlülerden dört tanesine hemze işareti konulmuş, günümüzdeki fonetik Uygur-Arap alfabesinde bulunan ünlülerin hemzeli şekilleri, ilk olarak bu tarihte yerleştirilmiştir (Orhun, 2014: 167). Bu alfabe 1936 yılına kadar kullanılmıştır (Lattimore, 1975: 125).

1926 yılında Moskova Merkezî Neşriyatı tarafından Abdulhey Muhammedi'nin *Uygurçe Yezik Yolliri* adlı kitabı yayımlanmıştır. Bu eser, Uygur Türkçesinin yirminci yüzyılda kaleme alınan ilk imla kılavuzu olmakla beraber edebî dilin Fergana, Yettesu, Kaşgar, Gulca, Turpan gibi bölgelerdeki halk edebiyatı ürünlerinin ve dil malzemelerinin esas alınarak oluşturulması gerektiği vurgulanan çalışmadır (Orhun, 2014: 148). Aradan iki yıl geçtikten sonra bu esere yönelik eleştiriler çoğalmaya başlamıştır. 1928 yılında Semerkant'ta gerçekleştirilen SSCB'deki Uygurların imla toplantısında Kaşgar, Yarkent, Hotan, Dolan, Aksu, Uçturfan, Kumul, İli bölgesindeki Uygurların dilinin aynı dil olduğu konusunda görüş birliğine varılmıştır. Ancak imla kuralları konusunda şekil özellikleri ile ses özelliklerinden hangisinin esas alınması gerektiği hususu tartışılmaya devam etmiştir (Komisyon, 1989: 21). 1936 yılında *Kembegeller Avazi* gazetesinin editörü Ablimit Gucamberdi önderliğindeki bir grup, Lenin'in "Dil, sınıf mücadelesinin keskin silahıdır." sloganına atıfta bulunarak, Uygur Türkçesinin imlasının Lenin üslubuyla çözülmesi gerektiğini savunmuştur. Uygur bilim insanı Kadir Aşuruf'un, 1936 yılında Almatı'da gerçekleştirilen Cumhuriyetler Arası Dil ve İmla Kongresi'nde görüşünü değiştirerek imla kurallarının ses özellikleri esas alınarak yapılması gerektiğini dile getirmesinin ardından Uygur Türkçesi ile yayımlanan yayınların tümü, konuşma dilinde ve ağızlarda görülen, kelime köküne kadar inen ünlü değişimini, edebî dile yansıtmıştır. Bu uygulama, Uygur okullarının ders kitaplarına konularak, eğitim öğretim araçları aracılığıyla kısa sürede genelleştirilme-

ye çalışılmıştır (Orhun, 2014: 168-169). Böylece 1936 yılında gerçekleştirilen ve günümüzde Uygur Türkçesini diğer lehçelerden uzaklaştırmanın yanı sıra lehçeler arası bilgisayar destekli aktarmalarda bir türlü çözüm bulunamayan kelime kökündeki ses değişimi, S. E. Malov'un çabalarıyla hayata geçmiştir (Sadvakasov, 2009: 403). Nitekim SSCB bu yıllarda diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Uygur Türklerinin diliyle ve yazısıyla da pek bir alakalı olmuş, 1930'dan sonra Moskova, Leningrad gibi bazı büyük şehirlerde bulunan yükseköğretim kurumlarında Uygur Araştırmaları Bölümleri tesis ederek Eski Uygurca ve Çağdaş Uygur Türkçesi sahalarındaki çalışmalara yön vermiştir (Sadvakasov, 2009: 398). 1931 yılında ise Uygur Türkçesini öğrenmek, *Uygurca-Rusça Sözlük* ve *Uygur Türkçesi Gramer Kitabı* hazırlamak üzere N. A. Baskakov başkanlığında bir özel ekip kurulmuştur (Sadvakasov, 2009: 404).

1960'lı yılların sonuna doğru SSCB ile Çin'in ilişkisi bozulmuştur (Shen, 2007: 296-314). Bunun üzerine 1976 yılında Kazakistan Cumhuriyeti'nde *Bizning Veten* adlı gazete Uygur-Arap alfabesi ile basılmıştır (Bizning Veten, 1986: 1).

1.2. Uygur-Latin Alfabesi (1936-1946)

Türkler arasında Arap alfabesiyle Türkçe eserler ortaya konulurken yazım konusundaki sorunların çözümlenmesi için arayışları da beraberinde getirmiştir. Bu arayışlar, Arap harflerinin ıslahı şeklinde başlamış, daha sonra bununla birlikte Latin harflerinin kullanılması, yeni bir alfabe icadı gibi çeşitli düşüncelere yol açmış ve birçok platformda tartışılmıştır (Aslan, 2009: 359). SSCB'nin idaresi altındaki Türkler arasında alfabe meselesi 20. yüzyılın başlarından itibaren giderek daha fazla tartışılır bir hâle gelmiştir (Akpınar, 2013: 34). Azerbaycan'da yoğun tartışmalar sonucunda gerçekleştirilen Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişin, SSCB'deki Türkler arasında da uygulanmasının sağlanmasında, 26 Şubat-06 Mart 1926 tarihli Bakü Türkoloji Kurultayı çok önemli bir rol üstlenmiştir. Latin alfabesine geçişte Türk aydınları ve bilim insanları büyük ölçüde alfabe ortaklığına, alfabelerde ortak harf ve seslerin bulunmasına özen göstermişlerdir (Akpınar, 2013: 36).

Abdulhey Muhemmedi *Kembegeller Avazi* gazetesinde “Ya Arap alfabesinin 27 harfiyle kalıp ömür boyu tartışma ve kargaşa yaşa ya da bu alfabeden vazgeç ve kurtul.” diye yazmıştır (User, 2015: 300; Sadvakasov, 2009: 301). Bu yazı, Uygur aydınların Arap alfabesinden vazgeçip SSCB'deki Türk topluluklarının tamamında benimsenmeye başlayan Latin alfabesine geçme tasarılarının olduğunu gösterir (User, 2015: 300). Mayıs 1930'da Almatı'da yapılan Dil ve Yazı İlmî Araştırmaları Toplantısı'nda

SSCB'deki Uygurların Latin alfabesine geçme kararı onaylanmıştır (Sabit, 2014: 437). Ancak uygulamada, 1930'lu yıllarda basın ve yayın faaliyetlerinde Arap alfabesini kullanmaya devam etmişlerdir. Türk topluluklarının neredeyse tamamının yazısının Latinleştiği 1936'nın ilk aylarında Taşkent'te yayımlanan *Şerk Hekiketi* Arap yazısıyla yayınlanmaktaydı (User, 2015: 303). SSCB'deki Uygurlar, ıslah ettikleri Arap alfabesini, 1936 yılındaki Latin alfabesine geçişe kadar kullanmıştır (Lattimore, 1975: 125; Li, 1953: 59). Bu tarihlerde Çin idaresi altındaki Doğu Türkistan'da bulunan Uygur Türklerinin Arap alfabesini kullanmakta olduğu dikkate alınır, SSCB'deki Uygurların sadece geleneklerini sürdürmekte kararlı olan tutucu tavırlarının ötesinde bir düşünceyle, Doğu Türkistan'daki kardeşleri ile aynı alfabe kullanma düşüncesiyle hareket ettikleri anlaşılır. Nitekim A. Muhammedi, Latin alfabesine geçmeden önce, SSCB'deki Uygurların edebî dili oluştururken İli veya Kaşgar ağzını esas alma yönündeki tartışmalara “Yazı dilini Çin'deki ve SSCB'deki bütün Uygurlar için ortak yazı dili olacak şekilde oluşturmak lazım.” diye görüş bildirmiştir (Heyderup, 1993: 77).

1.3. Uygur-Kiril Alfabeti (1946-)

1934-1938 yılları arasında binlerce Türk aydını, şairi, yazarı ve siyasisi önderi öldüren veya sürgüne gönderen Stalin, çok rahat bir şekilde tek emirle SSCB'de Latin alfabesini kullanan bütün Türklerin alfabelerini ses değeri birbirinden farklı olan Rus-Kiril alfabeleriyle değiştirmiştir (Kocaoğlu, 2012: 2-3). SSCB'deki Uygurlar ise 1936 yılından itibaren kullanmaya başladıkları Latin alfabesini bir müddet daha devam ettirmiştir. Nisan 1947'de Kazakistan SSC Yüksek Sovyeti'nin kararnamesiyle Kiril alfabesine geçmiştir (Sadvakasov, 2009: 302).

SSCB'deki Uygurlara 1947'de Kiril alfabeti kabul ettirildikten sonra da onların Arap alfabesiyle olan basın yayını devam etmiştir. Örneğin 1948 yılında Almatı'da *Kazak Eli* dergisinin yayınevi tarafından *Til Edebiyat Hem Tarih Mesililiri* adlı bir çalışma Arap alfabesiyle yayımlanmıştır (Sadvakasov, 2009: 359). Ayrıca 1950'li yılların başında Doğu Türkistan'ın İli, Çöçek, Altay bölgelerine yaygın olarak ulaşan *Şerk Hekiketi*, *Kazak Eli* gibi yayınlar, SSCB'deki Uygurların Almatı ve Taşkent'te Arap alfabesi ile yayımladığı yayınlardır (Wei, 1993: 261). 1951 yılında *Kazak Eli* yayın kurulu, Almatı'da Arap Harfli Uygur Yazı Dilinde İmla Birliğinin Geliştirilmesi ve Terimler konulu bir konferans düzenlemiştir. Konferansta Uygur-Arap Yazı Dilinin İmlası ve *Şerk Hekiketi* ile *Kazak Eli*'nde Kullanılan Uygurca Terimlerin Ortaklaştırılması konusu tartışılmış ve onaylanmıştır. Doğu Türkistan'dan kimsenin katıl(a)madığı bu konferansın ardından ya-

yımlanan Ortak Uygur-Arap Alfabeti ve İmlası, Doğu Türkistan'a gönderilmiştir (Wei, 1993: 261-262; User, 2015: 127).

2. Uygur Türklerinin Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Kullandığı Alfabeler

1991'de bağımsız Türk cumhuriyetleri ortaya çıkmış ve Latin alfabesi yeniden gündeme gelmiştir. Ulusların yazılarını değiştirmeleri dilsel bir gereklikten öte, siyasi bir tercih olduğundan Türk dünyası aydınları, Stalin döneminde unutturulan *ortak alfabe* düşüncesini tarihin karanlık sayfalarından çıkarıp yaşama geçirmek için yeniden çalışmalara başlamıştır (Şahin, 2013: 450). Bu çalışmaların bir sonucu olarak Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan Latin alfabesine geçmişlerdir (Şahin, 2013: 451-452). Kazakistan ve Kırgızistan'daki Uygurlar, bulunduğu ülkenin Latin alfabesine henüz geçmemesi sebebiyle Uygur-Kiril alfabesi kullanmaya devam etmiştir. Ancak Doğu Türkistan'da kullanılmakta olan Uygur-Arap alfabesi ile de yayın yapmışlardır. Uygurların yoğun olarak yaşadığı Almatı'daki özel bir yayınevi olan Mir Neşriyatı, tipik bir örnektir. Bu neşriyat, Kiril alfabesiyle yayın yapmanın yanı sıra bazı eserleri Uygur-Arap alfabesiyle de yayımlamıştır. Kazakistan'ın Latin alfabesine geçişinin ardından Kazakistan'daki Uygur Türkleri de Latin alfabesine geçme temayülü izlemişlerdir. Bişkek'teki Uygur aydınları da Uygur-Arap alfabesiyle kitaplar yayımlamıştır. Bunun dışında Kırgızistan'daki Uygur Türklerinin yasal siyasi gazetesi olan *İttipak*, Kırgızistan'ın resmî dilinin Rusça olmasından dolayı Uygurca ve Rusça olarak yayımlanmaktadır. Ancak Uygurca bölümün bazı sayfaları Uygur-Kiril alfabesiyle, bazı sayfaları ise Uygur-Arap alfabesiyle basılmaktadır.

3. Çin İdaresi Altındaki Doğu Türkistan'da Yaşayan Uygur Türklerinin Kullandığı Alfabeler

Doğu Türkistan'daki Uygurlar, 20. yüzyıla kadar İslamiyetle Türklerin kültür hayatına dâhil olan Arap alfabesini kullanmışlardır (User, 2015: 124).

20. yüzyılın ilk yarısında Doğu Türkistan'ı merkezî Çin hükümetinden fiilen bağımsız olarak yöneten Çinli askerî umumi vali Yang Zeng-şin (1911-1928) döneminde yerli halkı eğitimsiz bırakma, üzerinde hassasiyetle durduğu politikalarından biri olmuştur (Ezizi, 1990: 131-132). Dolayısıyla Doğu Türkistan'da matbaa, Uygur zenginleri ve aydınları tarafından mevcut imkânlar dâhilinde çok sınırlı sayıda kurulabilmiştir (Kaşgarlı, 1998: 46). 1929'da Kaşgar'a giden Gunnar Jarring, Kaşgar'da gazete veya matbaa olmadığını, kâtiplerin, el yazısı eserleri yine el yazısıyla kopyaladığını (Jarring, 1998: 110), bu eserlerin dinî eserler olduğunu, en çok

istinsah edilen eserin *Kıssâsü'l Enbiyâ* olduğunu kaydeder (Jarring, 1998: 244). Doğu Türkistan'da günümüze kadar periyodik olarak gerçekleşen siyasi olaylar ve onların tahrip edici etkileri, 20. yüzyılın başında Uygur Türklerinin dil ve alfabe üzerinde ne gibi çalışmalar yaptığı konusunda bir bilgiye ulaşmamızı güçleştirmektedir. Ancak yurt dışında korunan belgeler, 1912-1938 yılları arasında Kaşgar'daki İsviçre misyonerlerinin çağdaş matbaa tesisinde basılan onlarca yayın olduğunu, Hristiyan dinini konu alan eserlerin yanı sıra Uygur Türkçesinin grameri ve imlası konularını ele alan kitapların da basıldığını göstermektedir (<http://jarringcollection.se> 01.07.2018).

3. 1. Kısmi Islah Edilmiş Uygur-Arap Alfabeti (20. Yüzyılın Başı -1964)

1912'den beri Kaşgar'da faaliyet gösteren İsviçre misyonerlerinin matbaası, 1929 yılında Kaşgarlı Kadir Ahun adlı kişinin yardımıyla ve Gustaf Albert'in editörlüğünde *Kitab-i İlm-i İmla* adlı kitabı yayımlamıştır (Albert, 1929: 1-86). Bundan böyle Kaşgar'daki İsveç matbaasında basılacak tüm kitaplar bu imla kılavuzuna göre basılacaktır. Dinî eserler başta olmak üzere, dil, edebiyat, tarih, coğrafya, fen bilimleri, okul ders kitapları, bildiri, takvim gibi alanlara ait eserler basılmıştır. Eserler, Çağatay Türkçesinden Çağdaş Uygur Türkçesine geçiş döneminin dil özelliklerini yansıtmakla beraber Türkolog Gustaf Reket ve onun öğrencisi Gunnar Jarring tarafından *Şarkî Türk Tili* olarak adlandırılmıştır (Katalog, 1932: 2; Sulayman, 2007: 5).

1933 yılında Şeng Şı-sai Doğu Türkistan'ın yönetimini ele geçirdikten sonra kendi hâkimiyetini sağlama almak amacıyla SSCB ile iş birliği yapmıştır (Huang, 2005: 53-54). Bu çerçevede Sheng, yedi bin kadar Rus kızıl askeri dışında, yanında bakanlar kadar yetkili Rus müsteşarları bulundurmıştır (Yang, 2007: 243). Ayrıca Rusya'dan mühendisler, danışmanlar, komutanlar getirtmiş, Ruslara maden ocakları, Rus okulları, hastaneler açtırmıştır (Yang, 2007: 242). Yerli halkın diline yönelik politikasını da Rusların Kafkasya ve Batı Türkistan Türklerine uyguladığı politikayı örnek olarak yürütmüştür. Zira 29.11.1934 tarihinde eyalet hükümet reisi Şeng Şı-sai ve reis yardımcısı Hocaniyaz Hacı imzasıyla dağıtılan bildirge, örneklerden biridir. Bildirgeyle Doğu Türkistan halkı etnik olarak 14 milliyete bölünmüş, bu çerçevede kendilerini bulunduğu şehir veya bölgeye aidiyetiyle tanımlayan veyahut ortak bir adlandırmayla *Müslüman* olarak ifade eden halk, yeni etnik adlar almış ve birer *azınlık* sayılmışlardır (Şehidi, 1986: 528-529).

1934 yılından sonra Ürümçi, İli, Çöçek gibi kuzey bölgelerde çıkarılan gazete, dergi ve kitaplarda SSCB'deki Uygurların oluşturduğu ortak edebî dilin etkileri görülmeye başlamıştır. Öte yandan Sovyetler Birliği tarafından Doğu Türkistan'ı idare eden Çin eyalet hükûmetine danışman olarak gönderilen ve reis yardımcısı Hocaniyaz Hacı'nın danışmanlığını yapan *Veten oğli* mahlaslı Meşur Roziyef, *Şincang Geziti* Uygurca yayının organizasyonunda başrol üstlenmiştir. Gazete resmî olarak yayın hayatına başladıktan sonra Roziyev, editör olarak görev almıştır. Dolayısıyla gazetenin dili ve imlası, doğal olarak SSCB'deki Uygur Türkçesinin diline ve imlasına yaklaştırılmıştır. Böylece Doğu Türkistan'ın kuzeyinde İli ve Ürümçi ağzına dayanan, SSCB'deki Uygurların benimsediği imlayı takip eden bir yazı dili ve imla gelişmeye başlamıştır (Orhun, 2006: 28-44).

Bu yıllarda Doğu Türkistan'ın güneyinde durum farklıdır. 1937 yılına kadar Ma Ho-san ve Mahmut Sicang'ın etkili olduğu Hotan ve Kaşgar bölgelerinde Sovyetlerin pek nüfuzu yoktur. Dolayısıyla dil ve imla, İsveç misyonerlerinin *Kitab-i İlm-i İmla* adlı kitabı ile yön verdiği, Çağatay yazı dilinin imla özelliklerinin muhafaza edildiği, güney bölge ağız özelliklerinin yer aldığı biçimde kullanılmıştır. 1933'de Kaşgar'da kurulan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin ortadan kaldırılmasının ardından Mahmut Muhiti Hindistan'a hicret etmiştir. Bu tarihten sonra Rusların nüfuzunun arttığı, Kaşgar'daki İsveç misyonerlerinin matbaasının, hükûmetin baskısıyla *Şerkiy Türkiy Tili* yerine *Uygur Tili* ifadesini kullandığı görülür. *Türkistan Takvimi* adıyla (Türkistan Takvimi, 1936: Kapak) yayımlanan takvim, 1936'dan itibaren *Uygur Takvimi* olarak değiştirilmiştir (Orhun, 2006: 44).

1935 yılında *Şincang Geziti*'nin Uygurca basımı yayın hayatına başlamıştır. Bu gazetede, Uygur Türkçesinde karşılığı olmayan sesleri ifade eden harfler, sadece alıntı kelimelerde korunmuştur. 1937 yılında Sheng Shi-sai'nin Sovyetler Birliği'ne olan sıkı bağlılığı ve SSCB'nin Türklere uyguladığı dil politikasını onların uzmanlarının da desteğini alarak Doğu Türkistan'da uygulaması neticesinde, 20. yüzyılın ilk imla ıslahı gerçekleştirilmiştir. Bu ıslahta aydınlar alfabeyi, SSCB'deki Uygurların kullanmakta olduğu alfabe ile aynı duruma getirmişlerdir (Wei, 1993: 260).

Doğu Türkistan'da 12.11.1944'te kuzeydeki üç vilayeti esas alan Doğu Türkistan Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu bölgede *Şerki Türkistan Geziti*, Uygurca ve Rusça olarak yayımlanmıştır (Ma ve Shu, 2007: 76-77). Güney bölgelerindeki yedi vilayet ise yine Milliyetçi Çin yönetiminde kalmıştır. 10.10.1945 tarihinde Zhang Jie-shi'nin radyodan verdiği "Meseleyi Barışçıl Yollarla Çözme" nutkundan (Ma ve Shu, 2007: 82) sonra Cumhuriyet, 02.01.1946 tarihinde Milliyetçi Çin Hükûmeti ile on bir maddeli

anlaşma imzalamış, koalisyon hükûmeti kurulmuştur. Kısa bir süre sonra koalisyon hükûmetin 2. toplantısında *Maarif* başlığında Üç Vilayet yetkililerinin kendi diline ve yazısına yönelik sorumluluk anlayışını yansıtan karara yer verilmiş, Uygurca, yasal statüye sahip olmuş ve eğitim dili olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede 1946 yılında Şincang Ölke Eğitim Bakanlığı tarafından ilkokul birinci sınıf için alfabe kitabı hazırlanmıştır (Sabit, 2014: 421). Uygurcanın imlasını, fonetik yapıya göre ıslah etme, Uygurcanın eğitim ve bilim dili olarak kullanılma alanını genişletme çabası henüz başlamışken, SSCB'deki Uygurlar Kiril alfabesine geçmek zorunda kalmıştır.

1951 yılında Almatı'da Uygur-Arap alfabesinin imlasını, imla kurallarını ve edebî dili standartlaştırma konusunu ele alan toplantıda “ı” ve “é” sesini gösteren harfler farklılaştırılmış, kalıplaştırılması kabul gören imla, Almatı ve Taşkent'te geniş çaplı uygulamaya konulmuştur. Bu imla, Doğu Türkistan'a getirilmiş olsa da herhangi bir resmî kurum veya kuruluş tarafından kabul edilmemiştir (Rahman ve Ömercan, 1996: 75-76).

1950 yılında Ürümqi'de Dil ve Yazı İşlerini Yönetme Komitesi kurulmuştur (Muhemmet, 2011: 27). 1952 yılında merkezî hükûmetin düzenlediği Çin Halk Cumhuriyetinin Özerk Bölge Tesis Etme Programında şu ifadeler yer verilmiştir: “Çin Halk Cumhuriyetindeki milliyetler eşit haklara sahiptir, aralarında birlik beraberlik uygulanır, azınlık milliyetler kendisinin dil ve yazısını geliştirme özgürlüğüne sahiptir.” (Muhemmet, 2011: 26). Dil ve Yazı İşlerini Yönetme Komitesi bunun üzerine Almatı'da basılan *Uygur Edebiy Tilinin Kiskiçe İmla Kaidiliri*'ni deneme kararı almıştır. Ancak bu komitenin çalışmaları 1954 yılında Şincang Milletler Dil ve Yazı Komitesinin müdürü Mahmut Zeydi başkanlığında hazırlanan *Uygur Edebiy Tilinin Kiskiçe İmla Kaidiliri* basıldıktan sonra başlamıştır. Bu imla kuralları kitabında, Almatı'da basılan imla kurallarının esas alındığı belirtilmiştir (Komisyon, 1954: 1). Bahsi geçen imla kuralları, hükûmetin ilgili kurumları tarafından onaylandıktan sonra 01.05.1954 tarihinden itibaren uygulamaya konulmuştur (Osmanov ve Sabit, 1987: 7). Arapça ve Farsça kelimelere özgü *sat, dat, zel, tı, zı, hı, peltek se*'den ibaret sekiz harf, alfabeden çıkartılmıştır. Sekiz ünlünün altı harf ile ifade edildiği bu yazı sisteminde toplam 30 harf yer almıştır (Komisyon, 1954: 5).

Çin Halk Cumhuriyeti'nde 1950 yılında başlayan dil, iktisat ve kültür sahalarında SSCB'yi örnek alma eğilimi 1954'te doruk noktasına ulaşmıştır. Bu çerçevede Marks, Engels, Lenin ve Stalin'in eserleri, siyasi propaganda metinleri, Almatı ve Taşkent'te basılan edebî eserler, ders kitapları, üniversitedeki öğrenci yurtlarından şahısların evlerine kadar yayılmıştır. Ekim 1954'te Devlet Konseyi, Çin Yazı Islahatı Komitesi oluşturmuştur.

Komite bünyesinde Çincenin Fonetik Alfabe Taslağı Heyeti yer almıştır. Heyet, Çince yazıların basitleştirilmesine yönelik bir, Çincenin fonetik alfabesine yönelik altı taslak hazırlamış olup, bu altı taslaktan biri Kiril harfli alfabe taslağıdır (Muhemmet, 2011: 24).

Mançu-Çin istilası nedeniyle, 18 Kasım 1884'ten itibaren Çince *yeni toprak* anlamındaki Şincang (新疆Xinjiang) adıyla anılmaya başlayan Doğu Türkistan (Kurban, 1995: 85), 1.10.1955'te Çin komünist yönetimine sözde özerklik verilen *Şincang Uygur Özerk Bölgesi* adını almıştır (Bekin, 2005: 166). Aralık 1955'te Pekin'de yönetim tarafından azınlık sayılanların diline yönelik ilk akademik konferans düzenlenmiştir. Konferansta 1956 yılın sonuna kadar azınlıkların yazısına yönelik ıslah ve tasarlama hizmetlerinin tamamlanması talimatı verilmiştir. 1956 yılında yedi yüz kişiden oluşan yedi grup, Çin genelindeki azınlıkların bulunduğu kırk iki bölgeye gönderilmiştir. Doğu Türkistan'a 6. grup görevlendirilmiştir (Fu, 1986: 556). Bu çalışmaların desteklenmesi ihtiyacıyla 1956 yılında Doğu Türkistan'da, Uygur Özerk Bölgesi Dil ve Yazı İşleri Komitesi kurulmuştur. Komitede yer alan uzmanlar ve özerk bölge yöneticileri Uygur-Arap alfabesinin yetersizliklerini dile getirip Uygur, Kazak, Kırgız, Moğul ve Şibe halkı için Kiril alfabesi kullandırma görüşünü öne sürmüştür (Janbaz vd., 2006: 2). Teklifleri ve taslakları görüşmek üzere Özerk Bölge Halk Hükûmetinin kararıyla, Milletlerin Dili ve Yazısı Konferansı'nın ilki 13-22 Ağustos 1956 tarihinde Ürümqi'de gerçekleşmiştir. Konferansa Devlet Milliyetler İşleri Komitesi, Çin Bilimler Akademisi Dil Araştırmaları Kurumu ve Merkezî Milletler Enstitüsü uzmanlarının yanı sıra Kazakistan Dil ve Medeniyet Heyeti teklife binaen katılmıştır. Konferansta bahsi geçen beş azınlığın Kiril alfabesine geçişi onaylanmıştır. Onaylı karar, *Şincang Geziti*'nin 9.2.1957 tarihli Uygurca ve Çince sayılarında yayımlanmıştır (Wei, 1993: 277-280). Kiril alfabesi kabul edildiğinde İli, Altay, Çöçek'ten oluşan Üç Vilayet bölgesinde Kiril alfabesiyle çoktan tanışmış Uygur, Kazak ve Kırgız aydınları mevcuttu. Burada SSCB ve Çin dostluk ilişkilerinin "Altın Çağı"nın yaşanması nedeniyle Rus Türkolog Serdiyoçinko'nun Pekin Merkezî Milletler Enstitüsü danışmanı görevinde olduğunu (Rahman ve Ömercan, 1996: 85) unutmamak gerekir. Kiril alfabesinin kabulü, SSCB'nin çıkarları bir yana, SSCB'deki Uygurların da Kiril alfabesi kullanıyor olması dikkate alındığında, Uygurların kültürel birliği için önemliydi.

10.12.1957 tarihinde Devlet Konseyi tarafından, azınlıkların yazı sistemindeki harflerin düzenlenmesine dair beş temel ilke kabul edilmiş ve ilgili kurumlara dağıtılmıştır. Bu ilkeler şu şekildedir: 1) Azınlıkların alfabeleleri Latin alfabesi temelinde oluşturulmalıdır. 2) Azınlıkların dilinde bulunan

Çinceye benzer veya yakın sesler, Çincenin fonetik alfabesindeki harfler ile gösterilmelidir. 3) Azınlıkların dilinde Çinceden farklı ses bulunuyor ise, onu, iki harf ile veya yeni türetilen harf ile veyahut da harfin üzerine eklenecek şekiller ile karşılamalıdır. 4) Tonlama veya telaffuz problemlerini son heceye harf ekleyerek veya farklı bir yöntemle halletmelidir veyahut dikkate almamalıdır. 5) Milliyetlerin özellikle akraba dillerin yazıları ve imla kuralları farklı olmalıdır (Zhou, 1961: 208-209). Bu beş temel ilke aslında Çin Komünist Partisi tarafından Uygur Türklerinin yazısına ve diline yapılacak müdahalenin ve engellemelerin ilk adımıydı.

Doğu Türkistan'da 1951'den beri uygulanan toprak reformunun, rejimin istediği gibi tamamlanarak yerli halkın elindeki toprakların tamamıyla Çin yönetimine geçmesi üzerine, 1957'de siyasi darbenin yeni aşaması olan "Sağcılara Karşı Mücadele", "Yerli Milliyetçiliğe Karşı Mücadele" adlı hareket başlatılmıştır (Sultan, 2001: 16). 4.4.1958'de Pekin'de azınlıkların diline yönelik akademik konferansın ikincisi düzenlenmiştir (Emiloğlu, 1973: 129). Konferansta Devlet Konseyi tarafından kabul edilen beş temel ilke, azınlıkların vekillerine ezberletilmiş, vekillerin konferansa getirdikleri beş azınlığın Kiril alfabe taslağı reddedilmiştir. Öncelikli olarak Uygur Türkçesi ve Kazak Türkçesi için, Çincenin fonetik Latin alfabesi olan pin-yin'in kullanılması gerektiği gündeme getirilmiştir. 1959'un ilk yarısında Çin Bilimler Akademisi Azınlıkların Dilini Araştırma Enstitüsü, Doğu Türkistan'ın kuzey ve güney bölgelerinde geniş çaplı dil araştırmaları faaliyeti yürütmüştür. Ardından bu çalışmalara dayanan alfabe taslağı oluşturulmuştur. Çincenin pin-yin temelli Latin alfabesi taslağı da Kasım 1959'da Ürümqi'de gerçekleşen Azınlıkların II. Dil ve Yazı Kongresi'nde sunulmuştur. *Yeni Yezik* olarak adlandırılan bu alfabe, Uygur Türkçesi ve Kazak Türkçesi için tasarlanmıştır. 1960-1965 yılları deneme süresi olarak belirlenmiştir (Muhemmet, 2011: 27-28).

3. 2. Latin Alfabesi (1965-1983)

3. 2. 1. Latin Alfabesine Geçiş Süreci

1956-1958 arası Doğu Türkistan'ın kuzey kısmında pilot uygulaması yapılan Kiril alfabesine, 1959'da son verilmiştir (Rahman ve Ömercan, 1996: 95). Doğu Türkistan ve İç Moğolistan'daki Moğollar ve Şibeler eski alfabesine devam ettirilmiştir. Uygur, Kazak ve Kırgızların ise Latin alfabesine geçişi sağlanmıştır. Pin-yin temelli Latin alfabesinde Uygur Türkçesinin fonetiğine aykırı olan ve Çincenin nüfuzunu arttıracak olan çift harfler (Jarring, 1981: 234) bulunduğu hâlde, bu alfabenin kabul edilmesinin bazı sebepleri vardır. Bu dönemde ülkenin ekonomik olarak kalkınması için herkesin seferber olması gündemdedir ve "Sıçrayıp İlerleme" sloganlı

siyasi darbe uygulamadadır. Yetkililer “Halk Komünü” kurma telaşında, aydınların büyük çoğunluğu ise kırsal kesimlerde veya maden ocaklarında ağır fiziksel işlerde çalışmakla meşguldür. 1958 yılının sonbahar ve kış aylarında Şincang Bilimler Akademisi ve üniversiteler kapanmıştır. 1959 yılında Çin ile SSCB’nin dostluğu bozulmaya yüz tutmuştur. Kiril alfabesinin Doğu Türkistan’daki nüfuzunu bertaraf edip, Latin alfabesini geliştirerek SSCB’nin ülkedeki etkisini temizleme ihtiyacı doğmuştur. Dolayısıyla “Yetkililere Karşı Mücadele” sloganlı darbe başlatılmıştır. Mevcut koşullar, yönetim konumundaki kişileri, Latin alfabesini desteklemek zorunda bırakmıştır. Örneğin, Latin alfabesi hakkında Burhan Şehidi’nin olumlu görüş bildiren yazısı yayımlanmıştır (Şehidi, 1958: 1-5). Kukla reis Seypidin Ezizi “Çince kelime ve unsurları kabul etmek, Çin’deki azınlıkların birliği ve kaynaşması için faydalıdır. Yabancıların yazısına (Kiril’e) sarılmak ve Çince dil unsurlarını kabul etmemek, yerli milliyetçiliktir.” diye direktif vermiştir (Ezizi, 1959: 1).

1960 yılında Latin Alfabesinin denenmesi onaylandıktan sonra ilkokullarda ve okuma yazma kurslarında yaygınlaştırılmaya başlanmıştır (İshakof, 1965: 72). *Şincang Geziti*’nin 15.3.1960 tarihli Uygurca sayısında Latin alfabesini destekleme konulu makaleler basılmıştır. Bu makalelerde medeniyet transferi yapılması gerektiği, bu bağlamda Çince alıntı kelimelerin kabulü, Çince öğrenmede Latin alfabesinin avantajları, Çince alıntılarda Çincenin telaffuzuna bağlı kalınarak pin-yin temelli Latin alfabesindeki *zh*, *ch*, *sh* gibi harflerle aynen yazılması gerektiği vs. vurgulanmıştır (Rahman ve Ömercan, 1996: 100).

3. 2. 2. Latin Alfabesinin Yaygınlaşma Durumu

Mart 1964’te Şincang 3. Halk Konseyinin 11. oturumunda Latin alfabesinin deneme sürecinden resmî olarak kullanılma sürecine geçişi onaylanmış, bu karar 23.10.1964 tarihinde Devlet Konseyi tarafından onaylanmıştır. Şincang Halk Hükümeti 1.1.1965’ten itibaren yürürlüğe girmesi gerektiğini, reis Seypidin Ezizi’nin imzasıyla duyurmuştur. Ocak 1965’ten itibaren *Şincang Yezik Özgertiş* adlı aylık dergi Uygurca ve Çince yayımlanmaya, *Şincang Geziti* de Latin alfabesiyle basılmaya başlamıştır (Muhammet, 2011: 28).

Latin alfabesini yaygınlaştırma çalışmasının 1970’e kadar tamamlanması hedeflenmiş ise de 1966 yılında Kültür Devrimi’nin gerçekleşmesi nedeniyle alfabe meselesi, diğer siyasi çalışmaların gölgesinde kalmıştır. Ancak ilkokul ve ortaokullarda kullanılmaya devam etmiştir. Bu süreçte Uygur-Arap yazısı halk içinde yaygın olarak kullanılmaya devam etmiştir. Çin ile SSCB ilişkilerinin bozulması nedeniyle Doğu Türkistan’daki

esas akım, Sovyetlere karşı mücadele olmuştur. Sovyetler de çeşitli basın yayın araçlarıyla Çin'in Uygur ve Kazak halkına yönelik dil politikasını eleştirmeyi ihmal etmemiş hatta Almatı'da Uygur Türkçesiyle yayımlanan *Kommunizm Tugi* gazetesi de 1970'de Uygur-Arap alfabesiyle yayımlanmıştır. Bu durum, Şincang Halk Hükümeti yetkililerine, tekrar Latin alfabesini yaygınlaştırma çalışmalarına odaklanması gerektiğini hatırlatmıştır. Dolayısıyla Seypidin Ezizi 1970 yılında Doğu Türkistan'ın çeşitli bölgelerine sürgün edilerek sözde "Memurlar Mektebi"nde çalıştırılmakta olan aydınları Ürümçi'ye toplatmış, onlardan Latin alfabesini yaygınlaştırma çalışmalarına katkı sağlamasını istemiştir. Ancak çok geçmeden aydınlara yönelik "Tekrar Terbiye" sloganlı sürgün uygulamaya konulunca aydınlar terbiye edilmek üzere bir daha sürgüne gönderilmiştir ve alfabe çalışmalarında bir gelişme kaydedilmemiştir (Rahman ve Ömercan, 1996: 104-105).

Latin alfabesini oturtmaya son derece kararlı olan Özerk Bölge İnkılap Komitesi, 15.7.1976 tarihinde genelge yayımlayıp 1 Ağustos'tan itibaren Uygur ve Kazak halkı için Arap alfabesinin yasaklandığını duyurmuştur (Muhemmet, 2011: 28). Böylece *Kızıl Bayrak* dergisi de Latin alfabesiyle yayımlanmaya başlamıştır. İki ay sonra Mao Ze-dong ölünce yerine Hua Guo-feng reislik görevine getirilmiştir. Kültür Devrimi'ni gerçekleştiren "Dört Üyeli Çete"ye ve yandaşlarına yönelik ihbar etme, tenkit etme ve çökertme etkinlikleri her yeri sarmıştır. Bu siyasi havayı Doğu Türkistan halkına ulaştırmak amacıyla geniş çaplı propaganda ihtiyacı doğmuştur. Latin alfabesi planlandığı ölçüde yaygınlaşmadığı için gazete ve dergiler, hem Latin hem Uygur-Arap alfabesiyle basılmıştır. İki yıl sonra Deng Xiao-ping'in "Dördü Çağdaştırma" programı gündeme gelmiş, Çin'de ekonomik kalkınma açısından yeni bir devrin başlayacağını sinyalleri verilmiştir. Dile ait meseleler tekrar ele alınmış, Latin alfabesinin en iyi şekilde yaygınlaştırılması konusu gündemdeki yerini korumuştur (Rahman ve Ömercan, 1996: 106-107).

Kasım 1979'da Şincang Dil ve Yazı Islahatı Komitesi, Ürümçi'de konferans düzenleyerek Uygur Türkçesi ve Kazak Türkçesi için Latin alfabesinin yaygınlaşmasını sağlamanın yöntemleri üzerinde durmuştur. Konferansa basın yayın çalışanları, araştırmacılar ve eğitimciler katılmışlardır. Ancak onlar Latin alfabesini yaygınlaştırmaya gönüllü değillerdi. Latin alfabesinin imla kılavuzundaki yanlış ve gereksiz bilgilere yönelik şikâyetler çoğalınca Komite, yeni ibareleri standartlaştırmaya odaklanmıştır. Uygur Türkçesine ve Kazak Türkçesine yerleştirilen Çince kelimelerin yerine Türkçe veya Rusça kelimeler alınmıştır. İbareleri Standartlaştırma Komitesi kurulmuş ve standartlaştırılan ibareler ilan edilmiştir. Buna rağmen birkaç ay içinde Yazı Islahatı Komitesine bürokratlar ve üst düzey yöneti-

ciler tarafından yazılan çok sayıda şikâyet mektubu ulaşmıştır (Rahman ve Ömercan, 1996: 107).

3. 2. 3. Kültür Devriminden Sonra Uygur Aydınlarının Latin Alfabesine Karşı Tutumu

Latin alfabesi dünya ile uyum sağlamada, Türkiye basın yayınına takip etmede ve günlük kullanımda Arap alfabesine göre daha kullanışlı olmasına rağmen Uygur aydınları, bu alfabeyle kullanmayı reddetmiştir. Çünkü Uygur Türkleri için tasarlanan Latin alfabesinde Uygur Türkçesinin yapısına aykırı olan, Uygur Türkçesinde bulunmayan sesleri karşılayan çift harfler mevcuttur. İmla kılavuzunda Çince kelimelerin orijinal imlasının korunması hedeflendiğinden (Komisyon, 1973: 17), içerisinde *iu*, *ou*, *iao* gibi ünlü ve *sh* (*şı*), *zh* (*cı*), *ch* (*çı*), *c* (*tsı*) gibi ünsüz seslerin bulunduğu Çince kelimelerin Uygur Türkçesinde aynen okunması ve yazılması istenmiştir. Uygur-Arap alfabesine dönme fikrini destekleyenler çoğunlukla aydınlar ve yöneticilerdir. Onlar Uygur-Arap alfabesiyle eğitim görmüş kimseler olup Latin alfabesi uygulamaya konulduğunda siyasi baskıdan dolayı ses etmeseler de zorla kabul ettirilen Latin alfabesine karşı, Kültür Devrimi'nden sonra tepki olarak reddetme tutumu sergilemişlerdir. Latin alfabesi kabul ettirildikten hemen sonra başlayan Kültür Devrimi'nde, Türklerin değerleri hor görülmuş, millî kültür gericilik olarak aşağılanmış, millî bayram ve gelenekler yasaklanmış, millî duygular bastırılmış, millî medeniyet bozguna uğratılmaya çalışılmıştır. Kültür Devrimi sonrasında Çin'in ekonomik kalkınma ihtiyacından dolayı baskıcı politikasını bir az yumuşatması Uygurlara rahat bir nefes aldırılmış, üzerindeki yükten kurtulma ve uzun süre ayrı kaldığı kıymetlisi ile kavuşma mutluluğunu yaşatmıştır. Kötü günlerin anısı olarak hafızalara kazınan Latin alfabesi de Devrim'in bir parçası, bir gölgesi gibi algılanmış, istenmeyen bir varlık konumuna gelmiştir. Bu bağlamda Uygur-Arap alfabesi, Uygur Türklerinin geleneklerine tekrar sarılmasının, kendi değerlerine sahip çıkmasının, kimliğini koruma mücadelesinin bir göstergesi olarak halk içinde geniş destek bulmuştur (Abdulla Tehur vd., 2010: 495-496).

1980 yılının başında sadece ilkököl ders kitapları ve bazı çocuk edebî eserleri Latin alfabesiyle basılmıştır. Uygur geleneklerine, medeniyetine ait edebî eserler Uygur-Arap alfabesiyle basılmıştır. 2.1.1980 tarihli III. Azınlık Milliyetler Dil ve Yazı Kongresi'nde, azınlıkların diline ve yazısına yönelik 1958'den beri yürütülen yanlış politikalar dile getirilerek bundan sonra dil ve yazıya ilişkin politikaları azınlıkların kendilerinin belirleyeceği vurgulanmıştır (Fu, 1986: 562).

3. 3. Fonetik Uygur-Arap Alfabeti (1983-)

Eylül 1982’de Gulca’nın Nilka ilçesinde gerçekleşen Çin Türk Dilleri Konferansı’nda Latin alfabesinin kullanımdan düşmesi kararı alınmıştır. Sebep olarak, Latin alfabesinin Uygur Türklerinin ve Kazak Türklerinin tamamı tarafından kullanılmadığının, iki alfabenin aynı anda kullanılmasından dolayı kültürel gelişmeye zarar verildiğinin, halkın Latin alfabesi kullanmaya hazır durumda olmadığına altı çizilmiştir (Komisyon, 1982: 1-3).

Uygur Özerk Bölgesi Halk Hükûmeti 23.9.1983 tarihli genelgesinde Uygur, Kazak ve Kırgız Türklerinin 1.1.1984 tarihinden itibaren Arap alfabesi temelli eski yazılarını kullanacağını bildirmiştir. Şincang Milliyetler Dil ve Yazı Hizmetleri Komitesi *Hazirki Zaman Uygur Yezikinin Elipbesi ve Uygur Edebiy Tilinin İmla Kaidesi* adlı eseri yayımlamıştır (Komisyon, 1983: 1). Bu eserde Uygur-Arap alfabesi, 32 harften oluşmuştur. Harfler, 1954’te ıslah edilen alfabetik sıradan da Kiril alfabesinin ve Latin alfabesinin alfabetik sırasından da farklı bir sıraya dizilmiştir.

Fonetik alfabe uygulamaya konulduktan sonra, Uygur Özerk Bölgesi Dil ve Yazı Komitesi, Şincang Sosyal Bilimler Akademisinin Dil Araştırmaları Bölümü, Şincang Üniversitesi, Şincang Halk Neşriyatı gibi kurum ve kuruluşlardan tayin edilen Mirsultan Osmanov, Abdureşit Sabit, Ganizat Geyyurani, Reveydulla Hemdulla, Enver Cappar gibi uzmanlardan bir heyet oluşturulmuştur. Bu heyet, imla kurallarını işleme ve mükemmelleştirme, Çağdaş Uygur Türkçesi yazı dilinin imla lügatini hazırlama yönündeki çalışmalara odaklanmıştır. Bu defaki imla kurallarının düzenlenmesinde herhangi bir ağzın özellikleri esas alınmamıştır. Tam tersine Çağdaş Uygur Türkçesinin bütün özellikleri dikkate alınmış, Eski Türkçeden Çağdaş Uygur Türkçesine uzanan tarihî süreç ve bu süreçteki dilsel gelişmeler göz önünde bulundurulmuştur (Adulla Tehur vd.,: 2010: 504).

4. Uygur Türklerinin Günümüzdeki Alfabe Kullanma Durumu

Doğu Türkistan’daki Uygur Türkleri, ıslah edilerek 1.1.1984 tarihinden itibaren kullanılan fonetik Uygur-Arap alfabesi kullanmaktadır. Bu alfabe Kazakistan’daki ve Kırgızistan’daki Uygur Türkleri, Kiril alfabesiyle beraber gayriresmî olarak kullanmaktadır. Türkiye’deki Uygurlar da bu alfabe ile yayınlar gerçekleştirmektedir.

1980 sonrası Çin’in açılım ve ekonomik kalkınma politikası nedeniyle Doğu Türkistan halkı artık yurtdışı ile temasa geçme imkânı bulmuştur. İnternet dünyası ile 1990 sonrası tanışmaya başlayan Uygurlarda internet kullanımı, 2000 yılına doğru yaygınlaşmıştır. Bununla beraber internet ve cep telefonları da dâhil olmak üzere modern iletişim teknolojilerinin artan

popülaritesi, Uygur-Arap alfabesi dışında gayriresmî olarak Latin alfabesinin de kullanımını artırmıştır (Hamut ve Joniak, 2015: 115). Uygur sanatçıların CD, DVD'lerinin kapaklarındaki bilgilerin ve ürün ambalajlarının üzerindeki yazıların Latin alfabesiyle yazıldığına sık rastlanmıştır. 2000 yılının sonunda Şincang Üniversitesi ve Özerk Bölge Dil ve Yazı Komitesi, ağ ortamında kullanılan Latin alfabesinin 15 çeşit kullanım şekline yönelik standart oluşturma çalışmaları yapmıştır. Bu çerçevede konferanslar düzenlenmiş, görüş ve öneriler paylaşılmıştır. Öneriler, Çincenin fonetik özelliğini ifade eden Latin harfleri (pin-yin), Özbek Latin alfabesi, Türk (Latin) alfabesi ve Balkan dilleri için kullanılan Latin alfabesi üzerinde yoğunlaşmış olsa da nihayetinde pin-yin temelli Latin alfabesi kararlaştırılmış, bu karar gazetede basılmıştır (Kahar ve Abdükerim, 2000: 4). Standart şekilde kullanılması ön görülen bu Latin harfleri, *Uygur Kompyuter Yeziki-UKY* ve *Uygur Latin Yeziki-ULY* olarak adlandırılmıştır. Uygur-Arap alfabesinin değiştirileceği endişesiyle itiraz edenlere karşı, ihtiyaç duyulan sınırlı sahalarda Uygur-Arap alfabesinin alternatifi olarak kullanılacağına vurgu yapılmıştır (<http://www.ukij.org>, 16.10.2017). Çin'in televizyon kanalı olan CCTV'nin resmî ağ sayfasındaki dillerden biri olan Uygur Türkçesi için yayın, son zamanlara kadar Uygur-Arap, Uygur-Kiril ve Uygur-Latin alfabesiyle verilmiştir (<http://uyghur.cctv.com>, 27.11.2017). 2019 yılında ise Uygur Türkçesi bu sayfadan tamamen kaldırılmıştır. Özgür Asya Radyosu'nun (RFA) ağ sayfası da Uygurca yayınlarını bu üç alfabe ile gerçekleştirmektedir (www.rfa.org, 27.11.2017).

Kazakistan 2017 yılında Latin alfabesine geçme kararını açıkladıktan sonra Almatı'daki Uygur aydınları Uygur Türkçesi için Kazakistan'ın öngördüğü Latin alfabesi temelinde taslak hazırlamışlardır. Diasporadaki Uygur akademisyenler, bu taslak ile yakından ilgilenmiş, öneri mahiyetinde farklı alfabe taslakları hazırlamışlardır. Bunlardan biri, Doğu Türkistan'da gayriresmî olarak kullanılmakta olan Latin alfabesi taslağıdır. Diğeri ise Türk Dünyası Ortak Latin Alfabesi temelinde oluşturulan taslaktır. Dünya ile irtibatı kesilen Doğu Türkistan'daki aydınlar, bu çalışmalara katılmamıştır.

Günümüzde Doğu Türkistan'da, Çağdaş Uygur Türkçesinin köklü bir yazı dili olduğu gerçeği göz ardı edilmiş, dil ve alfabeye ilgili yasalarda dile getirilen haklar gözetilmemiş ve Çağdaş Uygur Türkçesi, eğitim dili olmaktan çıkarılmıştır. Bununla birlikte Uygur Türkçesiyle yapılan yayınlara yönelik finansal kısıtlamalar, bazı edebî ve tarihî eserlerin toplatılması ve yasaklanması, yazarların ve aydınların keyfi tutuklamalara maruz kalması gibi etmenler, hâlihazırda mevcut alfabenin kullanılması, geliştirilmesi ve sonraki kuşaklara aktarılması konusunda endişeye yol açmaktadır.

Sonuç

Türkistan coğrafyasında on sekizinci yüzyılda belirip yirminci yüzyıla doğru artarak devam eden sancılı süreç, diğer Türk toplulukları gibi, bu coğrafyanın asıl unsurlarından biri olan Uygur Türklerini de derinden etkilemiştir. 20. yüzyıla kadar Çağatay alfabesi kullanan Uygur Türkleri, 20. yüzyılın başında Çağatay alfabesini ıslah etmeye başlamış, günümüze kadar birkaç defa alfabe değiştirmiştir.

SSCB'deki Uygur Türkleri Arap, Latin ve Kiril alfabelerini kullanmıştır. Rus Türkologlar, tıpkı diğer Türk halklarının diline ve yazısına müdahale ettiği gibi Batı Türkistan'daki Uygur Türklerinin diline ve yazısına da müdahale etmiştir. Batı Türkistan'daki Uygur Türkleri ile Doğu Türkistan'daki Uygur Türkleri alfabe konusunda birlik sağlanması için uğraş vermişlerdir. Bu süreçte Uygur aydınların istemi dışında gelişen veya onların yön veremediği biçimde gerçekleşen değişimler yaşanmıştır. SSCB'nin ve Çin'in, Uygurların kullandığı alfabelere olan tutumu, yön vericiliğini ve belirleyiciliğini korumuştur. Elverişsiz koşullar neticesinde Doğu Türkistan'daki ve hariçteki Uygur Türkleri hâlâ farklı alfabeler kullanmaktadırlar.

Çin devletinin oldukça pasif tutumuna rağmen Uygur Türkçesi için yazılım programları geliştirilmiş, alfabeleri birbirine çevirme programı ücretsiz olarak kullanıma sunulmuştur (Janbaz ve Saleh, 2006: 18). Ancak, farklı alfabelerin kullanımı, insan gücü ve zaman açısından bakıldığında büyük kayıplara neden olmaktadır. Alfabeden kaynaklanan kültürel kopukluk ise sorunların bir başka yönüdür. Öte yandan dilsel sorunların artmasına yol açacağı da öngörülmektedir.

Ağ ortamında gayriresmî olarak kullanılan Uygur-Latin alfabesini Doğu Türkistan'daki Uygur Türkleri 2001 yılında standartlaştırmaya çalışmış ve Şincang Üniversitesinin Kütüphane Yönetim ve Arama Sistemi için uygulamıştır.

2002 yılında Doğu Türkistan'daki yükseköğretim kurumlarında, Uygur öğrencilere yapılacak derslerde fen bilimlerinin hepsinin, Uygur dili ve edebiyatı derslerinin %75'inin Çince olacağı kararı yürürlüğe girmiştir (Teklimakani, 2010: 23). Bu kararın peşinden başarılı ortaokul mezunlarının, Çin'de yatılı lisede Çince eğitim alması uygulamaya konulmuştur. Bu olaylar, aydınları ve halkı millî eğitimin, Uygur Türkçesindeki yayıncılığın geleceği hakkında endişeye sevk ederken, 2010 yılında, on yıldır uygulamada olan sözde “çift dilli eğitim”in ana okullarda uygulanması için devlet, büyük yatırımlar yapmıştır (<http://www.gov.cn>, 01.10.2010). Sözde “çift dilli eğitim”, Uygur Türkçesinin haftada iki saat verilmesi şeklinde

devam ederken, 2017 yılından itibaren tamamıyla kaldırılmış, kreşten itibaren tek dilli (Çince) olarak uygulanmaya başlanmıştır.

Doğu Türkistan'ın eğitim kurumlarında Uygur Türkçesinin devre dışı bırakılması, yetişecek nesillerin ana dil eğitiminden yoksun bırakılması, Uygur-Arap alfabesinin kullanımını da olumsuz yönde etkileyecektir. Uygur-Arap alfabesini kullanmayı bilmeyen nesillerin, bu alfabenin gelişmesi için katkıda bulunması beklenilemez. Gayriresmî olarak kullanılmakta olan Uygur-Latin alfabesinin pin-yin temelli olması, Uygur Türkçesinin bozulmasına yol açacak gelişmelere gebe dir.

Çin'in dil politikası, Çincenin Mandarin lehçesinin yaygınlaştırılması yönündedir (Spolsky, 2014: 173). Farklı ülkelerde Konfüçyüs Enstitüsü adı altında kurulan Çince eğitim merkezleri, bu politikanın yurtdışı ayağını oluşturur. Ülke içinde ise azınlık saydıklarının dilini ve yazısını kullanma ve geliştirme haklarına sahip olduğu yasalarda yazılmış ise de, uygulamada tek dillilik (Çince) hâkimdir. Çincenin nüfuzunu artıran etmenler arasında, eğitim politikası dışında Uygur okullarına uygulanan finansal kısıtlamalar (Dwyer, 2005: 37-38) da yer almıştır. Uygur Türkçesinin yasal statüsünün göz ardı edilmesi, azınlıkların ve özerkliğin yasalarda yazılan haklarına aykırı bir davranış ise de otoriter rejim muhalif görüşlere tahammül edememekte, farklı kültürleri barındırmama yönündeki kararlılığından hiç taviz vermemektedir. Otoriter rejimin, Türklerin pin-yin temelli Latin alfabesi kullanmasını sağlaması da bu politikanın bir sonucudur. Sarı Uygurların Han Çinlileri ile olan evliliklerinin koşullara bağlı olarak artmasının, dillerine olan olumsuz etkileri göz önünde bulundurulduğunda (Karluk, 2017: 141-142), Uygur kadın-Han Çinlisi erkek tarzındaki evliliklere devletin verdiği büyük teşvikler asla küçümsenmemelidir. Görüldüğü gibi, Çin'in idaresi altında tuttuğu Türklere yönelik dil politikası, etnik temizlik için hizmet eden ve onların dilini zayıflatmaya, nihayetinde yok etmeye odaklanan bir politikadır.

Uygur Türkleri, Uygur Türkçesi için üç alfabe kullanmaktadırlar. Türk dünyasının âdeta küçülmüş bir resmi olan bu durum, aynı zamanda Uygur Türklerinin içinde bulunduğu sosyal ve siyasi durumun da bir yansımasıdır. Alfabe birliğinin sağlanması dolayısıyla kültürel birliğin korunması için aydınlar, etkili, verimli ve kalıcı çözümler üretmek zorundadırlar.

Kaynakça

- Abdulla Tehur, A. vd., (2010). *Hazirki Zaman Uygur Tili*. Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı.
- Akpınar, Y. (2013). *Çağdaş Türk Edebiyatları-I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aslan, B. (2009). “Sovyet Rusya Hâkimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak ‘Birleştirilmiş Türk Alfabeti’nden ‘Rus Kiril’ Alfabetine Geçirilmesi”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi TAED*, 40, 357-374.
- Baudunov, E. A. (2001). *Kırgızistan Uygurlarının Edebiyatı*. Bişkek: Uluslararası Bilim Programı Entegrasyon Enstitüsü Uygur Filolojisi Bölümü Yayınları.
- Bekin, M. R. (2005). *Doğu Türkistan Vakfı Başkanı M. Rıza Bekin’in Anıları*. İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2014). *Bitmeyen Öykü: Alfabe Tartışmaları (Rapor)*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.
- Dwyer, A. M. (2005). *The Xinjiang Conflict: Uyghur Identity, Language Policy, and Political Discourse*. East-West Center Washington.
- Emiloğlu, A. T. (1973). “Changes in Uighur script during the past 50 years”. *Central Asiatic Journal*, 17, 128-129.
- Ezizi, S. (17.12.1959). *Şincang Geziti*. Uumçi.
- Ezizi, S. (1990). *Ömür Dastanı*. 1. cilt, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Fu, M. J. (1986). “Zhongguo Shaoshu Minzu Yuyan Diaocha”. *Zhongguo Dabaiké Çuanshu –Minzufenjuan*. Pekin: Zhongguo Dabaiké Çuanshu Yayınevi.
- Gündoğdu, A. (2014). “Türk Dil Birliğinin Sonbaharı (1926-1941 Latin Alfabeti Dönemi)”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54/2, 1-18.
- Hamut, B. ve Joniak, A. (2015). “The Language Choices and Script Debates among the Uyghur in Xinjiang Uyghur Autonomous Region, China”. *Linguistik online*, 70, 111-124.
- Heyderup A. T. (1993). “Sovet İttipakidiki Uygurlarınin Edebiy Tilni Berpa Kiliş Ceryani”. *Kaşgar Pedagogika Enstituti İlmîy Journili*, 4, 75-83.
- Huang, J. H. (2005). *Guomindang Hükümetinin Şincang Siyaseti ve Unin Aktiviti* (Çev. Ahmet Pasar). Pekin: Milletler Neşriyatı.
- İshakof, E. (1965). “Uygur, Kazak Yeni Yeziklerini İnkilabiy Roh Bilen Omumlaştıraylı”. *Uygur Yeni Yezikinin Fan’eni, Kazak Yeni Yezikinin Fa’eni ve Munasivetlik Hoccetler*. Ürümçi: Şincan Halk Neşriyatı.
- Jarring, G. (1981). “The New Romanized Alphabet For Uighur And Kazakh And Some Observations On The Uighur Dialect Of Kashgar”. *Central Asiatic Journal*, 3/4, 25- 230-245.
- Janbaz, W. A. - Saleh, I. - Duwal, J. R. (2006). “An İntroduction to Latin-Script Uyghur”. *Middle East & Central Asia Politics, Economics, and Society Conferans, Sept. 7-9*, University of Utah, Salt Lake City, USA. p. 1-15.

- Janbaz, W. A. ve Saleh, I. (2006). "Uyghur language processing on the Web". *AIML 06 International Conference*, 13 - 15 June 2006, Sharm El Sheikh, Egypt. p. 18-23.
- Kahar, N. ve Abdukerim, W. (2000). "21-Esirge Yeni Sovga-Birlikke Kelgen Tunci Kompyoter Yezikinin Deslepki Layihisi Bekitildi". *Ürümçi Keçlik Geziti*, 16.12.2000, 4.
- Karluk, A. C. (2017). "One of the Endangered Languages: Yellow Uyghur". *bilig*, 82, 133-152.
- Kaşgarlı, S. M. (1998). *Çağdaş Uygur Türklerinin Edebiyatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Komision (1954). *Uygur Edebiy Tilinin Kiskiçe İmla Kaidiliri*. Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı.
- Komision (1973). *Uygur Yeni Yezikinin İmla Kaidisi*. Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı.
- Komision (1982). *Uygur Kazak Kona Yezikini Eslige Keltürüş Togrisida*. İkinci Növetlik Memliketlik Milletler Til-Yezik Hizmiti Yigini Hatırısı, 20.9.1982.
- Komision (1983). *Uygur Yezikinin Elipbesi ve Uygur Edebiy Tilinin İmla Kaidisi*. Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı.
- Komision (1989). *Yanlivaştin Tugulgan Uygur Helki*. Almatı: Kazakistan Neşriyatı.
- Kurban, İ. (1995). *Doğu Türkistan İçin Savaş*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lattimore, O. (1975). *Privot of Asia*. New York AMS Press.
- Li, S. (1953). "Wei-wuer Wenzhi Gaige Wenti". *Zhongguo Yuyan*, 2, 57-62.
- Ma, D. J. ve Shu, J. Y. (2007). "*Şerki Türkistan Döliti*" *Hamhiyalinin Berbat Boluşi* (Çev. Ehmet Mömin Tarimi). Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı.
- Muhammet, T. (2011). "20-Esirmin Otturiliri Elimizde Elip Berilgan Yezik İshlahatinin Baş-Ahiri Togrisida". *Şincang Tarih-Medeniyiti*, 45, 24-29.
- Nebican, T. (2013). "Orta Asya'daki Uygurların Kültürü ve Başarıları Üzerine". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 1/2, 65-93.
- Orhun, A. (2006). "Uygur Nami ve Hazirki Uygur Edebiy Tilinin Şekilliniş Ceryani". *Şincang Tezkiriçiligi Jornili*, 4, 28-44.
- Orhun, A. (2014). "Hazirki Zaman Uygur Millitinin Şekilliniş Ceryani". *Tarihimizdiki Sirlar*, 4, Pekin: Milletler Neşriyatı: 148-173.
- Osmanov, M. ve Sabit, A. (1987). *Hazirqi Zaman Uygur Edebiy Tilinin İmlasi Hekkide Savat*. Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı.
- Rahman, A. ve Ömercan. (1996). "20-Esirdin Buyanki Uygur Yezik Terekkiyati". *Şincan Tarih Materyalliri*, 40, 60-133.
- Sabit, A. (2014). "Hazirki Zaman Uygur Yezikinin Terekkiyat Ceryani". *Tarih Betlirini Varakliganda*. Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Sadvakasov, G. (2009). *Izbrannie Trudi*. 2. cilt, Almatı: Giga Treyd SSO Yayınları.
- Shen, Zh. H. (2007). *Zhong Su Guanxi Shigang*. Pekin: Şinhua Neşriyatı.

- Spolsky, B. (2014). “Language and Public Policy Language management in the People’s Republic of China”. *Language*, 90/ 4,165-179.
- Sulayman, E. (2007). “Keşker Basma Buyumliri ve Ötkünçi Devirdiki Uygur Tili Mediniyiti”. *Şincang Üniversitesi İlmîy Journili*, 28/4, 1-11.
- Sultan, A. (2001). “20-Esir Uygur Edebiyatının Umumiyy Ehvali”. *İlmîy Makalilar Toplimi*. Ürümçi: Şincang Üniversitesi Neşriyatı, 1-37.
- Şehidi, B. (1958). “Her Millet Helkinin Özara Öginişi Üçün Paydilik Bir Koral”. *Yezik Özgertişi*, 1, 1-5.
- Şehidi, B. (1986). *Şincangnin 50 Yili*. Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Teklimakani, A. P. (2010). *Muhakimetul Lugeteyindin Meariful Lugeteyingiče*. İstanbul: Teklimakan Uygur Neşriyatı.
- User, H. Ş. (2015). *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Wei C. Y. (1993). “An Historical Survey of Modern Uighur Writing since the 1950s in Xinjiang, China”. *Central Asiatic Journal*, 3/4, 37- 249-322.
- Yang, Ce. (2007). *Jindai Xinjiang Shishi Shulun*. Pekin: Zhong Yang Minzu Daxue Neşriyatı.
- Jarring, G. V. (1998). *Keşkerge Kayta Seper* (Haz. Yang Lian; Çev. Abdugupur Seidin). Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı.
- Zhou, Y. G. (1961). *Hanzi Gaige Gailun*. Pekin: Wenzı Gaige Neşriyatı.
- Bizning Veten* (1986). Almatı: Kazak Veten Cemiyeti. (Gazete)
- Kaşğar -Katalog* (1932). Svenska Missionstryckeriet, 1-4.
- Türkistan Takvimi* (1936). Kashgar: Swedish Mission Press.

Genel Ağ (İnternet) Kaynakçası

- Kocaoğlu, T. (2012). “Eski Sovyetler Birliğindeki Alfabe Politikası ve Bugün”. <http://www.haberakademi.net/2012/haberoku.aspx?hbr=16661> (Erişim: 25. 01.2018).
- Şahin, E. (2013). “Türk Dünyasında Yazı Birliği: Latin Alfabesi Temelinde Yeni Türk Alfabeleri”. *Yeni Türkiye*, 53: 449-457 (http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/erdal_sahin_turk_dunyasinda_yazi_birligi.pdf) (Erişim: 22.12.2017)
- <http://www.ukij.org> (Erişim: 10.16.2017)
- <http://uyghur.cctv.com> (Erişim: 27.11.2017)
- www.rfa.org (Erişim: 27.11.2017)
- www.gov.cn (Erişim: 1.10.2010)
- <http://jarringcollection.se> (Erişim: 1.07.2018)

Extended Summary

Being one of the branches of Turks, Uyghurs used Göktürk, Mani, Uyghur, Sogdian, Nestorian, Tibetan, Brahmi, Phags-pa and Arabic alphabets from the beginning to the 20th century. Among those alphabets, Arabic alphabet, which has gained prominence thanks to Islam was a long-term and a widely-used alphabet.

Alphabet in Turkestan geography in 20th century is a notion which was directed by political authority, presented and transformed with modernization and improvement ideals, yet utilized as a significant means of cultural assimilation system. In context with the invasion of USSR of the lands on which Turkic people are living and the policies imposed on there afterwards, Uyghur Turks who live in East Turkestan as a considerable population has shared generally the same fate with other Turkish kins in terms of alphabet policy. On the other hand the alphabet used by Uyghur Turks in East Turkestan depended on the political and social conditions of China, the country which they are bound to.

The current Arabic letters were partially reformed and some letters which were presented in the borrowed words from Arabic and Persian with no equivalence in Uyghur Turkish were removed in the first Conference of Scientific Researches on Language and Writing that was held by Uyghur lecturers in Almaty on 07.18.1925.

Uyghurs in USSR used the reformed Arabic alphabet until 1936, the year of transition to Latin alphabet. Kazakhstan changed its alphabet to Cyrillic alphabet in April 1947 upon the enactment of SSR Supreme Soviet. However, it was proven by the publications printed in 1948, 1950 and 1951 that printing with Arabic alphabet continued. Towards the end of 1960's the relations between China and USSR broke down. Then, the newspaper entitled *Bizning Veten* was published in Uyghur-Arabic alphabet in the Republic of Kazakhstan in 1976.

Independent Turkic republics emerged in 1991. Uyghurs in Kazakhstan and Kyrgyzstan continued to use Uyghur-Cyrillic alphabet as the country had not changed its alphabet to Latin alphabet. However Uyghur-Arabic alphabet is used in publications in East Turkestan.

Uyghurs in East Turkestan used Chagatai Turkish as their kins in West Turkestan in the beginning of 20th century. Therefore they used Uyghur-Arabic alphabet as an alphabet. Soviets did not have significant influence over Hotan and Kashgar regions where Ma Ho-san and Mahmut Sicang were influential until 1937. Therefore language and spelling were used in a manner in which Sweden missionaries addressed by the book entitled *Kitab-i Ilm-i Imla*, spelling features of Chagatai written language were preserved and south region dialect was included.

After 1934, a written language and spelling following the spelling adopted by Uyghurs in USSR, which is based on Ili and Urumqi dialect at the north of East Turkestan has started to develop.

East Turkestan Republic based on three cities at north was established in 11.12.1944. The Republic entered into agreement with Nationalist Government of China on 01.02.1946 and a coalition government was formed. In the second meeting of the coalition government it was resolved Uyghur language to acquire

legal status and to be used as education language under the title, *Maarif (System of Education)*. Uyghurs in USSR had to use Cyrillic alphabet when the effort to reform the spelling of Uyghur language according to phonetic structure and to broaden the area of usage of Uyghur language as a language of education and science had just begun.

In 1949, Communist Party took over the control and declared the establishment of People's Republic of China. The tendency of taking USSR as an example in language, economy and cultural areas in 1950 reached to top in 1954. The State Council formed Chinese Script Reformation Committee. The Board, which was established within the Committee prepared various drafts including the draft of Cyrillic alphabet for simplifying Chinese scripts and for its phonetic alphabet.

In December 1955, reformation and design studies were started by the administration concerning the language of minorities. The transition of Uyghur, Kazak, Mongolian and Sibe people to Cyrillic alphabet was approved. The second academic conference on the language of minorities was held in Beijing on 04.04.1958 and Cyrillic alphabet draft submitted by five representatives of minorities were declined. Primarily, using pin-yin, which is the phonetically Latinized version of Chinese alphabet, was proposed for Uyghur Turkish and Kazakh Turkish. In 1959, usage of Cyrillic alphabet was ceased permanently, it was determined to use pin-yin based Latin alphabet named as *Yeni Yezik* and 1960-1965 was decided as a probation period.

Latin Alphabet was used between 1960-1980. The phonetic Uyghur-Arabic alphabet comprising 8 vowels and 32 consonants has begun to be used since 1984.

Adoption of modern communication technologies by people has led to a rise in the use of Latin alphabet unofficially along with Uyghur-Arabic alphabet. At the end of 2000, Xinjiang University and Autonomous Region Language and Orthography Committee studied on standardizing 15 usage types of Latin alphabet which is used in network environment. Although proposals centered on using Latin letters expressing phonetic feature of Chinese, Uzbek-Latin alphabet and Latin alphabet which is used for Balkan languages, it was resolved to use pin-yin based Latin alphabet and this resolution was published in official gazette. Those Latin letters, which were stipulated to be used in standard forms were named as *Uyghur Kompyuter Yeziki-UKY* and *Uyghur Latin Yeziki-ULY*. Broadcast in Uyghur Turkish, which is one of the languages in Chinese TV channel CCTV web page was made in Uyghur-Arabic, Uyghur-Cyrillic and Uyghur-Latin alphabet until recently.

Today, the fact that Modern Uyghur Turkish is an established written language is overlooked, the rights mentioned in the codes concerning language and alphabet were not looked after and Modern Uyghur Language was not accepted as the language of education. However factors such as financial limitations on broadcasts in Uyghur Turkish, withdrawing and banning some of literature and historical works, arbitrary detention of writers and intellectual people causes worry concerning using, developing and transferring the present alphabet to next generation.